

УДК 504.03:396

Катерина Карпенко
(м. Харків)

РЕКОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ГЕНДЕРНОМУ КОНТЕКСТІ

Екологічна ідентифікація розширює наше усвідомлення себе за допомогою визнання екологічної взаємозалежності. І, у свою чергу, наша моральна ідентифікація розширюється до включення природного середовища. У цьому контексті усвідомлення жінками своїх прав стримує само-руйнівний потенціал жертовної моралі. А усвідомлення чоловіками своєї відповідальності перед близькими людьми коректує потенціал байдужності моралі справедливості й повертає увагу з логіки морального вибору на його реальні наслідки.

Ключові слова: етика турботи, етика справедливості, екологічна ідентифікація, гендерний контекст, мораль.

Сьогодні постає завдання розширення змісту ідентифікації від персональної до онтологічної й екологічної в контексті гендерних аспектів етики справедливості й етики турботи. Слід розглянути питання, як кожна з них і обидві разом мають бути реконцептуалізованими в процесі екологічної ідентифікації. Деякі дослідники цієї проблеми стверджують, що турбота є більш широкою сферою, усередині якої повинне бути знайдене місце для справедливості, корисності й достоїнства. Американський філософ Вірджинія Хелд вважає, що «турбота є базовою моральною цінністю. Без актуальної практики турботи не може бути людського життя взагалі, тому що людські істоти потребують її для виживання... хоча і може існувати життя без справедливості, але не може бути життя без турботи, що є цінністю» [372, с. 302]. Протилежна точка зору пов'язана з переконанням, що лібералізм і егалітаризм створюють достатні умови для реалізації турботи в рамках етики справедливості [382, с. 89–97]. Проте на основі дискусії Л. Кольберга [381] і К. Гілліган [362] можна обґрунтувати припущення, що результат розширеної ідентифікації конститує розвиток моралі як інтеграції справедливості й турботи.

За Л. Кольбергом, базовим посиленням моралі скоріше є судження, ніж тип поведінки, емоції або соціальний інститут. Він стверджує, що розгляд моралі обумовлений загальними формальними критеріями. Мораль, у його розумінні, стосується перш за все формального характеру моральної здатності судження, ніж їхнього змісту. Кольберг розрізняє шість стадій розвитку моральної свідомості: дві – до-, (або прото-) конвенціональні, дві – конвенціональні і дві – постконвенціональні.

Формальні критерії, за Кольбергом, з'являються тільки на найбільш зрілому етапі морального розвитку, на стадії, яку він визначає в смислі роулзівської концепції «рефлексивної рівноваги» [239, с. 33, 54–56 і ін.]. Дж. Роулз розуміє рефлексивну рівновагу як стан повної безпристрасності й взаємності. Ці характеристики важливі для розуміння «вихідного положення» [239, с. 30–34], де кожен має вибрати принципи справедливості під «завісою невідання» [239, с. 127–131 і ін.], не знаючи ані можливого місця в суспільстві, ані природного таланта. Кольберг запевняє, що вихідна позиція й завіса невідання (незнання) забезпечують формальні критерії морального судження: неупередженість (завіса) і взаємність (вихідна позиція).

У контексті морального розвитку, неупередженість спричиняє здатність відокремлювати себе самого від своїх власних егоїстичних потреб, що відноситься до рефлексивної позиції, де кожен може оцінювати моральні твердження неупереджено. Більш того, моральне судження жадає від нас співпереживання, необхідності стати на позицію іншого й, у цьому сенсі, зріле моральне судження вимагає взаємності. Теорія стадій морального розвитку, запропонована Кольбергом, базується на цих формальних критеріях у тому смислі, що кожна стадія морального розвитку більшою мірою містить можливість неупередженості й взаємності. За Кольбергом, концепція моральних дилем як єдино справедливих дилем зображує моральне судження як раціональний розрахунок, відвернений від особливостей його контексту. Однак реальні життєві дилеми містять у собі також любов, переживання, прощення, жалість, конфлікт, боротьбу, біль і турботу, що виходять за межі розгляду справедливості самої по собі, припускаючи, що моральні конфлікти уплетені в особливості складних взаємин.

Феміністська критика Л. Кольберга була розвинута К. Гілліган. Теорія Гілліган заснована на розходженні між розвитком чоловічої й жіночої ідентичностей. Розвиток чоловічої ідентичності

пов'язаний із сепарацією й індивідуацією, тому що відділення від матері є суттєвим для розвитку мужності. Ця сепарація є базисом для подальшого її розвитку, й ілюструється в іграх, у яких хлопчики розвивають продумані правила для справедливого врегулювання конфліктів. Сепарація як риса, істотна для чоловіків, є серцевиною кольбергівської моральної теорії. На противагу цьому Гілліган стверджує, що жіноча ідентичність не залежить від сепарації, а визначається в термінах прихильності. Тоді як зміст чоловічого розвитку представлений у сепарації – жіноча ідентичність прогресує у смислі взаємовідносин і співпереживання. «Ця прогресія жіночності базується на «ідеалі турботи»; турбота – це взаємозв'язок, розуміння нестатку, прийняття турботи про світ шляхом установа мережі взаємозв'язків» [362, с. 62]. Таким чином, на думку Гілліган, моральний розвиток фемінності є функцією етики турботи, тоді як чоловічий моральний розвиток є функцією етики справедливості. Жіночий моральний розвиток може бути зорієнтованим етикою турботи, що є контекстуально специфічною й виявляє внутрішню незалежність між індивідами. Етика справедливості й етика турботи з'явилися як дві діаметрально протилежні концепції моралі й морального розвитку. Але можна сказати, що вони скоріше доповнюють одна одну, ніж конфліктують між собою.

По-перше, на вищому рівні абстрактності етика справедливості як чесності стверджує, що існує універсальний обов'язок перед людством. Цей обов'язок, звичайно, розуміється в термінах універсальної вимоги поважати внутрішнє достоїнство всіх особистостей. А, по-друге, етика турботи, зі свого боку, визнає, що моральне зобов'язання ґрунтується на особливостях морального контексту. У цьому смислі етика турботи шукає основи моралі в асоціативній етиці. Асоціативна етика підтримує ідею про те, що моральна відповідальність базується на особливих позачасових людських відносинах, а не на універсальних стандартах. Турбота тут оцінюється не тільки як сутнісна людська якість, але й як основа безупинного відтворення соціуму. Етика обов'язку з'являється як результат розвитку певних відносин, а, з феміністської точки зору, саме турбота є головною формотворчою властивістю асоціативної етики.

Однак, розуміючи асоціативну якість моралі як істотне, етика турботи спирається також на універсальні зобов'язання перед усім людством. Наприклад, одне з положень Гілліган говорить, що ми маємо зобов'язання перед «такою масою людей, у якій... і чужий

також є іншим, приналежним до цієї групи, а ми у свою чергу зв'язані з цією масою людей за допомогою властивості бути Іншим» [362, с. 171]. Гілліган робить висновок про те, що істотною мотивацією етики турботи є те, що ніхто не залишиться без відповіді, ніхто не залишиться на самоті й нікому не буде заподіяна шкода. Мережа відносин виходить за межі безпосередньої взаємодії для того, щоб включити в себе також онтологічну незалежність.

На перший погляд здається, що етика справедливості вимагає відокремлення, тоді як етика турботи висуває вимогу прихильності. Відокремлення необхідне для розвитку й реалізації на практиці безпристрасності, що, у свою чергу, дає можливість кожному міркувати справедливо в ситуації морального конфлікту. Прихильність, з іншого боку, необхідна для турботи, тому що турбота заснована на співпереживанні, співпереживання – це визнання взаємозв'язку. Іншими словами, етика турботи є заснованою на реверсивності (взаємозалежності). Без здатності поставити себе на місце іншого неможливо піклуватися про нього.

Етика справедливості також спричиняє реверсивність. Кольберг і Роулз стверджують, що неможливо бути чесним без співчуття. Якщо справедливість – це функція рефлексивної рівноваги, тоді вона повинна за визначенням спричиняти взаємність. Моральний розвиток конститується збільшенням здатності до взаємності; або здатність до турботи й чесності відповідно ґрунтується на здатності ідентифікувати себе з іншими людьми. Саме тому здатність людини до турботи й справедливості забезпечує розширення її ідентичності. Як тільки ідентифікація розширюється або обмежується, відповідно розширюється або обмежується здатність людини реагувати на зміни. Це сутність взаємності як морального фундаменту, і вона стосується як етики турботи, так і етики справедливості. Справді, всяка мораль є силою, що направляє й обмежує, а саме тому провокує реакції.

Однак існує одна особливість, що розрізняє взаємність турботи й взаємність справедливості. Якщо ти не хочеш, щоб порушувалися твої власні границі, то не порушуй меж існування Інших. Це поняття відповідальності є, по суті, негативним, тому що вимагає відповіді у вигляді заборони втручання (сутність поваги меж). А етика турботи виявляє позитивну концепцію відповідальності, у якій передбачається відповідь у вигляді допомоги, здійснюваної для того, щоб задовольнити чиюсь потребу.

Волею іронії долі ідеями К. Гілліган скористалися з метою узаконення дискримінації. Спираючись на її дослідження, певні кола намагалися відсторонити жінок від багатьох видів діяльності. Аргументація, до якої вдавалися ці ідеологи, зводилася до такого: оскільки жінки й чоловіки є, вочевидь, різними, то вилучення жінок з певних сфер діяльності не може вважатися дискримінацією – навпаки, у цьому можна вбачати прояв поваги й шаноби до відмінностей.

Сама Керол Гілліган була обережнішою у своїх висновках і висловлювала жаль із приводу використання її концепції для «логічного обґрунтування утисків». Вона встановила лише те, що, за її словами, чоловіки Північної Америки, які мають переваги у здобутті освіти, виявляють стійку тенденцію зосереджуватися на питаннях справедливості. У її дослідженнях зосередженість на справедливості продемонстрували дві третини чоловіків і лише одна третина опитаних жінок. Жінки, які зосереджені на турботі, становили теж одну третину, тоді як частка таких чоловіків дорівнювала лише одній сорок шостій. Більше того, одна третина і серед осіб жіночої статі, і серед чоловічої статі висловила своє занепокоєння питаннями справедливості та турботи приблизно з однаковою часткою. Отже, висновок про те, що чоловіки та жінки відрізняються голосом свого морального імперативу, означає зведення відкритих Гілліган закономірностей до рівня стереотипів. Сама К. Гілліган пише: «Назва моєї книжки була не випадковою; вона звучить: «іншим голосом», а не «жіночим голосом». У вступі ми пояснюємо, що цей голос визначається не гендером, а темою... Простежуючи розвиток людини, ми відзначаємо взаємодію цих голосів у рамках кожної статі і висловлюю припущення про те, що їхня збіжність позначає моменти кризи та змін... Таким чином, світобачення під кутом зору турботи не є, у нашому викладі, ані біологічно визначеною, а ні унікальною властивістю жінок. Проте це – етичний світогляд, відмінний від того, що є вбудованим у сучасні теорії та оцінки; світобачення, визначене на основі розповідей жінок і чоловіків, які описували свій власний досвід» [361, с. 327].

Взаємне доповнення справедливості й турботи знайшло відображення в екоософській концепції моралі, запропонованій Арні Наессом [401]. Орієнтації Кольберга й Гілліган на справедливість і турботу мають багато загальних рис, що стосуються також екоософії Наесса. Усі три орієнтації є онтологічними. Мораль тут розуміється не як абстракт-

тний набір правил, а як стан буття. Мораль тут – це не набір принципів, яким варто коритися, а спосіб буття у світі, що включає відношення до інших людей такою ж мірою, як і відношення до природи.

Із погляду екософської перспективи, ми існуємо в мережі відносин, що поширюються навіть до меж природи самої по собі. Ідентифікація розростається, щоб включити в себе ширшу мережу відносин, етика турботи з'являється як онтологічне положення. А. Наесс пише: «Турбота виникає природним образом, якщо «самість» розширена й поглиблена так, що захист необмеженої Природи є відчутним і зрозумілим як захист нас самих... ми піклуємося про себе без відчуття якого-небудь морального примусу робити це» [401, с. 217]. Тут ідентифікація розширюється до включення мережі відносин, що конституюють природу тією ж мірою, що й світ людської взаємодії. Наесс припускає, що з розширенням ідентифікації, з розширенням змісту «самості» наша здатність піклуватися також пропорційно збільшується. Турбота – це спонтанний результат розширеної ідентифікації. З погляду такої перспективи, моральний розвиток є процесом розширення й поглиблення нашої «самореалізації». Твердження Наесса узгоджується з етикою турботи, розширюючи сферу асоціацій для того, щоб охопити не тільки мережу людських взаємин, але також і екологічну сферу.

Однак ідентифікація не припускає повного злиття з природою або з Іншими; наш індивідуалізований статус також вимагає поваги. А. Наесс стверджує, що в міркуваннях екологів виявляється повага до надзвичайно широкої розмаїтості істот, здатних жити разом у складній мережі взаємин, часто розділених простором і часом. Глибинний еколог визнає як турботу, так і справедливість у якості вимірів екологічної ідентифікації, а відповідно – як негативну, так і позитивну протилежності відповідальності, заснованої на онтологічній і екологічній ідентифікації.

Коли ми піклуємося або виявляємо повагу до іншої істоти або навіть до землі, ми є втягнутими у відносини дружелюбності. Дружелюбність – це взаємовідношення любові, що дозволяє Іншому бути автентичним. Забезпечуючи автентичність Іншого, ми одночасно піклуємося про нього й поважаємо його, визнаючи й оберігаючи нашу незалежність і одночасно затверджуючи нашу індивідуальну унікальність. Дружелюбність у цьому розумінні є специфічним каталізатором для розширення нашої самості й для пропорційного розширення нашої моральної здатності до турботи й справедливос-

ті. Е. Фромм так охарактеризував цей процес: «Любов – це союз, умовою якого є відособленість, що зберігається, й інтеграція окремих самостей. Це досвід «буття-з», духовної спільності, що пронизує усю повноту розгортання внутрішньої індивідуальної активності... Якщо я люблю – я піклююся, я турбуюся про процвітання й щастя іншого. Я не сторонній спостерігач, я відповідальний, це значить, що я відповідаю на його нестатки...» [285, с. 155–157].

Зростання дружелюбності відбувається в умовах персональної взаємодії й ідентифікації. Ми стаємо друзями й розглядаємо інших із турботою й повагою в якості тих, кого знаємо й цінуємо персонально. Однак дружелюбність, а також турбота і повага можуть здійснюватися в умовах онтологічної екологічної ідентифікації. Як визнає Гілліган, ми можемо ідентифікувати себе з усім людством і з природою, а значить і судити про інших із турботою й повагою, навіть якщо з ними не контактуємо безпосередньо. У такому випадку ми є друзями в онтологічному розумінні.

Поняття екософії й самореалізації Наесса припускають, що ми можемо ставитися дружньо до природи й землі, розширюючи наше усвідомлення себе за допомогою визнання екологічної взаємозалежності. Тут наша ідентифікація є екологічною і, у свою чергу, наша моральна чутливість розширюється до включення природного середовища. «І тоді, – пише К.Гілліган, – усвідомлення жінками своїх прав стримує *само*-руйнівний потенціал жертвовної моралі, а усвідомлення чоловіками своєї відповідальності перед близькими людьми коректує потенціал байдужності моралі справедливості й повертає увагу з логіки морального вибору на його реальні наслідки» [362, с. 349]. Ця перспектива репрезентує моральний розвиток як такий, що прогресує в умовах станів ідентифікації, які розширюються, породжуючи справедливість у смислі зростання поваги до жінки, а також турботи про природу й поваги до неї.

Література:

1. Ролз Джон. Теория справедливости [текст] / Джон Ролз. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского университета, 1995. – 346 с.
2. Фромм Эрих. Здоровое общество [текст] // Фромм Э. Мужчина и женщина / Эрих Фромм. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1998. – С. 129–452.
3. Gilligan C. In a Different Voice: Psychological Theory and Women Development [text] / C. Gilligan. – Cambridge : Harvard University Press, 1982. – 324 p.

4. Held, Virginia. Liberalism and the Ethics of Care [text] // On Feminist Ethics and Politics / Virginia Held. – University Press of Kansas. 1999. – P. 288–310.

5. Kohlberg Lawrence. The Philosophy of Moral Development [text] / Lawrence Kohlberg. – Cambridge : Harvard University Press, 1981. – 441 p.

6. Krebs Angelika. Ethics of Nature: A Map. With a Foreground by Bernard Williams [text] / Angelika Krebs. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1999. – 164 p.

7. Naess Arne, Ecology, Community and Lifestyle [text] / Arne Naess. – New York : Cambridge University Press, 1989.

Karpenko Kateryna

RECONCEPTUALIZING THE ENVIRONMENTAL IDENTITY IN GENDER CONTEXT

Today, the topical goal is to expand the content of personal identification to the ontological and environmental aspects in the context of gender justice, ethics and ethical concerns. Ethics of justice and care ethics emerged as two diametrically opposed concepts of morality and moral development. But K. Gilligan, L. Kolberg, J. Rawls, A. Naess and the others proved that they rather complement each other than are in conflict. Expanding our awareness of themselves through recognition of environmental interdependence, they provide our ecological identity. And, in turn, our moral identification expands to include the environment. In the context of moral development, impartiality entails the ability to separate ourselves from our own needs.

The separation is necessary for the development and implementation in practice dispassion. This, in turn, enables every reason to express the true conclusions in situations of moral conflict. Commitment, on the other hand, is necessary for care because caring is based on empathy. Empathy means the recognition of the relationship. In other words, the ethics of care is based on reversibility (interdependence). Without the ability to put ourselves in the place of another we could not take care of him.

In this context the awareness of women of their rights inhibits the self-destructive potential of their sacrificial morality. On the other hand, a male awareness of their responsibility to their belongings corrects potential indifference of morality and justice and turns attention from the logic of moral choice to its real consequences. This perspective represents the moral development as progressive one in terms of transformation of the identification states. They are expanding, creating justice in the sense of the growth of respect for women, and care about nature and the respect for it.

Key words: *ethics of care, ethics of justice, ecological identity, gender context, morality.*